

and methodological analysis incorporated in narrow and wide definitions of political opposition. The author found that a narrow (classical) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and a wide(modern) definition of political opposition tends to parliamentary opposition and other forms of opposition based on the politicization of public, social and political process.

Стаття надійшла до редколегії 23.11.2016

УДК 316.01:316.47:316.3

**Наумкіна С. М., Варинський В. О.,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського**

МІСЦЕ ДОВІРИ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ

Аналізується поняття «соціальний капітал», його формування та накопичення через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Обґрунтовується, що соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Наведено, що в умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення порядку і стабільності суспільної системи в цілому і окремих її сфер вагома і значима, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності.

Незважаючи на певні відмінності у трактуванні дослідниками сутності соціального капіталу, більшість із них визнають, що соціальний капітал формується через наявність загальних норм і цінностей, взаємної довіри та соціальних мереж. Соціальний капітал, втілений у вигляді норм і традицій соціальної солідарності та розгалуженої мережі громадянської співучасті, є важливою передумовою успішного суспільного розвитку. Оскільки у системі механізмів формування соціального капіталу первинне місце займають механізми формування соціальної довіри, то вивчення проблематики активізації соціального капіталу політичними методами доречно аналізувати через призму категорії «довіра».

У сучасному політологічному дискурсі проблема довіри стає однією з найактуальніших, позаяк різкі та несподівані соціально-політичні зміни підривають довіру індивідів як до державних інститутів, так і один до одного, що виключає можливість формування соціального діалогу в суспільстві і, відповідно, несе деструктивний вплив як на функціонування окремих сфер суспільного життя, так і всього соціуму взагалі. Довіра є невід'ємною складовою комунікації, соціальних відносин на всіх рівнях організації суспільства. Дефіцит довіри порушує основи соціальних відносин, що негативно позначається на різних аспектах функціонування суспільства.

Актуальність вивчення проблематики довіри диктується необхідністю пошуку механізмів забезпечення соціальної стабільності, стійкості, передбачуваності соціальних взаємодій, мінімізації ризиків.

Незважаючи на значну кількість робіт, ступінь наукової розробленості теми довіри як складової соціального капіталу характеризується теоретичною фрагментарністю. Більшість учених пов'язують соціальний капітал із довірою, проте немає чітко визначеного місця довіри в структурі соціального капіталу. Серед українських дослідників проблематика довіри як передумови соціального капіталу представлена розробками Н. Левчук, Т. Новаченко, А. Панькової, Т. Стеценко та іншими.

Необхідно вивчати механізми формування соціального капіталу та довіри, як його компоненти, оскільки сьогодні відсутнє не тільки чітке уявлення про місце довіри в структурі соціального капіталу, а й немає загальноприйнятої моделі структури соціального капіталу, в результаті чого не вистачає конкретики у визначенні інших складових соціального капіталу, а відповідно, не встановлено їх взаємозв'язку з довірою.

А. Сміт визнавав, що довіра – це «природне почуття індивід», і його «установка на довіру» є базовою і панівною [1, с. 324]. «Будь-яка система економічна, правова чи політична – вимагає довіри як обов'язкової умови. Без довіри вона не в змозі стимулювати необхідну діяльність у ситуації невизначеності або ризику» [2, с. 103]. Е. Дюркгейм і М. Вебер вважали, що за певних умов довіра може з індивідуальної якості, що характеризує особистість, перейти до характеристики окремої соціальної групи або суспільства в цілому.

Р. Патнам зауважив, що особливістю соціального капіталу є те, що він становить суспільне добро, в той час, як звичайний капітал є приватним добром [3, с. 207]. У праці «Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії», Р. Патнам разом із колегами Р. Леонарді та Р. Нанетті наголошує, що у громадянсько-свідомих регіонах Італії соціальна довіра була основним інгредієнтом поведінки, що підтримувала динамізм економіки та ефективність уряду [3, с. 190].

Як відомо, ступінь довіри буває різним залежно від характеру зв'язків, що сформувалися між людьми (наприклад, вони можуть бути родинними, дружніми, діловими тощо). У такому аспекті взаємозв'язок між довірою і соціальним капіталом є очевидним. Це підтверджує запропонована Р. Патнамом класифікація типів соціального капіталу, побудована за ознакою міцності зв'язків між суб'єктами.

Відповідно до цієї класифікації, Р. Патнам поділяє соціальний капітал на міжособистісному рівні на два типи. Перший тип об'єднує відносини між членами родини, друзями і характеризує наявність тісних зв'язків, що відповідно породжують високий ступінь довіри між ними. На думку Р. Патнама, цей тип капіталу допомагає людині бути прийнятим у певній спільноті. Другий тип соціального капіталу характеризує відносини зі знайомими, партнерами, колегами. Хоча ці зв'язки вважають менш міцними і ступінь довіри в них є значно нижчим, ніж у зв'язках першого типу, проте вони є особливо важливими для кар'єрного росту, набуття людиною гідного соціального статусу.

Р. Патнам, Р. Леонарді та Р. Нанетті зазначають, що в суспільстві, де люди довіряють тільки своїм родичам і не схильні до кооперації з іншими, спостерігається економічна стагнація. На їх думку, довіра є однією з тих невід'ємних якостей особистості, які підвищують її добробут і виявляються тільки в процесі колективної діяльності, тобто під час формування соціального капіталу [3, с. 136].

На думку польського дослідника П. Штомпки, феномен довіри слід розуміти як виражене в дії, здійснене щодо партнера, очікування, що його реакції будуть для нас вигідним, тобто, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера в розрахунку на його сприятливі для нас відповідні дії. Звідси, робимо припущення, що довіра є позитивною морально-етичною, прагматичною або

емоційною оцінкою соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності та відповідності очікуванням суб'єкта; вона виступає орієнтацією на дію, імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації.

У системі суспільних відносин феномен довіри є: основним ресурсом формування та накопичення соціального капіталу, інтегратором, який утворює соціальну цілісність; відображенням актуального в сучасному та минулому досвіді соціальних взаємодій, відтворюючи сформовані традиції, структуру та норми взаємин; різновидом раціонального ставлення до сьогодення та майбутнього за рахунок включення і підтримки системи розвиваються очікувань; прагненням знайти або встановити певну впорядкованість у поле взаємодії для того, щоб попередити можливі ризики, забезпечити безпеку і взаємовигідність співпраці; інструментом адаптації до соціально-економічних умов різних соціальних груп за рахунок внутрішньогрупової та міжгруповий консолідації; символічним кредитом, який є однією з умов розширення можливостей соціально-економічного життя [Цит. за : 4, с. 104].

На думку П. Штоппки, феномен довіри слід розуміти як виражене в дії, здійснене щодо партнера, очікування, що його реакції будуть для нас вигідним, тобто, здійснена в умовах невпевненості ставка на партнера в розрахунку на його сприятливі для нас відповідні дії. На думку українського соціолога Т. Стеценко, довіра – це позитивна морально-етична, прагматична або емоційна оцінка соціальним суб'єктом деякого об'єкта з позицій його надійності та відповідності очікуванням суб'єкта, виступає орієнтацією на дію, імпульсом до взаємодії та характеризує готовність суб'єкта до кооперації.

А. Гіршман назвав довіру «моральними ресурсами», тобто ресурсами, які під час використання не зменшуються, а нарастають; і навпаки, без ужитку ці ресурси зникають. Таку саму аналогію можна провести й щодо соціальних норм і зв'язків, які збільшуються під час використання та зменшуються без ужитку.

Вітчизняний психолог Л. Найдьонова вважає, що соціальний капітал – це колективний ресурс, який складається із громадської участі, мережі зв'язків, норм взаємності, а також різноманітних організацій, які встановлюють довіру між громадянами та діють на покращення спільного благополуччя [5]. Отже, довіра, виступаючи сприятливим чинником благополуччя суспільства, розглядається

нею як явище, що є похідним від діяльності складових соціального капіталу.

Довіра також виступає й наслідком, важливим результатом формування соціального капіталу; довіра є не просто набором чинних у суспільстві інститутів, це «клей», що утримує їх разом [6, с. 9]. Громада створює та підтримує механізм соціальної солідарності, безумовно примножуючи соціальний капітал як той простір, де цінується довіра, взаємодопомога.

Довіра є одним із найважливіших чинників зростання добробуту суспільства, оскільки фактично кожна комерційна угода несе в собі елемент довіри, особливо довготермінова угода. Довіра сприяє співпраці: чим вищий рівень довіри у суспільстві, тим вища ймовірність співпраці.

Відсутність взаємної довіри, солідарності, звички до співпраці та взаємодопомоги визначає низький рівень соціального капіталу. Якщо у розвинених демократіях геллнерська «модулярна людина», як член громадянського суспільства, перебуває у відносинах, що ґрунтуються на довірі та солідарності, то для українського суспільства відносини такого роду обмежені тісним колом, що формується швидше на зв'язках вертикального типу. У цьому аспекті можна говорити про накопичення швидше негативного соціального капіталу, який сприяє поширенню корупційних схем та подальшому зростанню соціальної поляризації в суспільстві, на думку О. Шуби, найважчими соціальними наслідками цього є посилення дезінтеграції у суспільстві, яке зумовлює агресію і нестабільність, активізацію масової девіантної поведінки, що проявляється переважно серед молоді, зростання потенціалу протестної поведінки, розрив соціальної тканини і відчуження населення у вигляді озлоблення та аномії [7, с. 145].

Люди оцінюють успішність та заможність держави, регіону переважно за допомогою економічних показників і не звертають уваги на моральні цінності, рівень культури та довіри. За умов стрімких змін, невизначеності і нестабільності дедалі більшого значення набуває питання ціннісних орієнтацій суспільства, виявлення довіри та дотримання соціальних норм, які є основними складовими соціального капіталу.

Довіра є важливим компонентом соціального капіталу. Коли немає довіри – немає впевненості в угодах, а отже, й сили в законах. У суспільстві з високим рівнем довіри зазвичай вищий рівень

визнання публічної влади, а отже, нижчі витрати на підтримку порядку та стабільності. У багатьох країнах із низьким рівнем довіри люди не мають елементарних інституціональних гарантій, що захищають їх від політичного свавілля. Низький рівень довіри є перешкодою консолідації суспільства та влади [8, с. 60].

Місце довіри в системі соціального капіталу визначається тим, що останній є тим нематеріальним ресурсом, продуктом відносин між суб'єктом та контактами його мережі, зумовлених довірою, солідарністю, толерантністю й взаємністю, регульованих нормами, цінностями, зобов'язаннями й очікуваннями та детермінованих ризиком, контролем і недовірою, які, функціонуючи у формах взаємодопомоги, соціальної підтримки, громадської та соціальної активності й ініціативи, конвертують його в інші форми капіталу, відповідно до цілей та потреб соціального суб'єкта. Соціальний капітал розглядається як певний потенціал суспільної взаємодії, що є результатом довіри між та всередині різних груп та спільнот населення. Взаємодовіра є одним із головних мірил соціального капіталу.

Р. Патнама та Ф. Фукуяма – це здійснення очікуваного, зокрема чесною, зорієнтованою на спільні цінності поведінки [9; 10]. Ресурси соціального капіталу збільшуються із зростанням довіри членів громади один до одного і до влади. Довіра, що базується на вірі та надії, сприяє колективній взаємодії, кооперації зусиль, доступу до об'єктивної інформації. У суспільстві, де довіряють, люди бачать перед собою надію, спираються на глибинну життєву силу, а згубна дія безнадії проявляється в погіршенні психологічного самопочуття населення, підвищенні ризику самогубств, алкоголізму, злочинності та інших проявів асоціальної поведінки. Довіра є тим «мастилом» (Ф. Фукуяма), що полегшує соціальну кооперацію, зміцнює соціальні зв'язки, зменшує ризик конфліктів, а відтак – скорочує потребу в нелегітимних засобах досягнення цілей та асоціальних формах діяльності.

Вочевидь, сутність соціального капіталу визначається саме мірою взаємної довіри людей у суспільстві. Якщо в суспільстві є взаємна довіра, то можна говорити і про наявність соціального капіталу. Саме довіра в одне ціле єднає окремі індивідуальні капітали людей на рівні трудових колективів, громадських рухів, національних і державних співтовариств. Суть соціального капіталу полягає в тому, що громадське багатство створюється завдяки

контактам, активізації зв'язків між людьми; на ньому тримається вся соціальна цілісність. Дуже часто найцінніші знання й уміння виражені не в явній формі (документах, керівництві, базах даних), а виявляються в соціальному досвіді осіб і ноу-хау окремих членів суспільства. Така ситуація характерна для інститутів громадянського суспільства, де розвиток і процвітання багато в чому залежать від тісних стосунків між людьми, що засновані на повазі. Дж. Коулман стверджував, що соціальний капітал – потенціал взаємної довіри і взаємодопомоги, що формується в міжособистісних відносинах: зобов'язання та очікування, інформаційні канали і соціальні норми [11, с. 124].

Для підрахунку національного обсягу «соціального капіталу» застосовуються два показники: індекс довіри та членство в громадських об'єднаннях.

Довіра до партій зруйнована діями партійних функціонерів. Довіра до урядів руйнувалася очевидною масштабною корупцією та масовим зубожінням народу. Державним інститутам українське населення висловлює вкрай низький рівень довіри. Населення України висловлює найвищий рівень довіри сім'ї та родичам, а починаючи зі січня-лютого 2014 р. фіксується сплеск довіри до різноманітних загонів самооборони, патрулів, створених силами самої громади для забезпечення правопорядку.

Українська дослідниця Т. Стеценко сконструювала теоретичну структурно-функціональну модель соціального капіталу, у якій визначено місце довіри. Структурними елементами моделі виступають: соціальні актори; кола спілкування суб'єкта соціального капіталу, організовані відповідно до соціальної дистанції між ним та його контактами; власне соціальна мережа контактів суб'єкта соціального капіталу. До функціональних елементів дослідниця відносить: 1) інтегруючі: довіра, солідарність, толерантність, взаємність; 2) регулюючі: соціальні норми, соціальні та культурні цінності, зобов'язання, соціальні очікування; 3) захисні: ризик, контроль, недовіра; 4) ціледосягаючі: взаємодопомога, соціальна підтримка, громадська активність, соціальна активність, соціальна ініціатива [12, с. 6-8].

Довіра як чинник, інструмент і засіб накопичення соціального капіталу відображає актуальний, минулий, індивідуальний і соціальний досвід індивіда, соціальної групи, соціуму. Атмосфера довіри відтворює архетипи і задає норми взаємин. Довіра несе

в собі соціальну пам'ять. Через механізм довіри забезпечується накопичення і розвиток соціального капіталу, який легко втратити, і дуже складно знову формувати і накопичувати. Довіра демонструє характер і розвиненість соціального партнерства як на рівні суспільства, так і окремих його сфер на основі міжособистісної, міжгрупової, міжінституційної взаємодії, що покликана забезпечити узгодженість, стійкість життєдіяльності соціуму.

В умовах нестабільності роль довіри як ресурсу, який спрямований на забезпечення стійкості, порядку і стабільності суспільної системи в цілому і окремих її сфер вагома і значима, тому необхідно розвивати культуру довіри на принципах взаємовигідного співробітництва, соціальної відповідальності. Це забезпечить попередження глобальних і локальних ризиків, а розвиток конструктивного соціального діалогу, сприятиме підвищенню якості життя населення, позитивному соціальному самопочуттю, що в підсумку формує щільну соціальну тканину, стабільні стійкі соціальні відносини, відносну передбачуваність ситуацій та їх наслідків.

Отже, довіра може вважатися інтегральним показником соціального капіталу, бо відображає сукупність неформальних норм у дії. При високому рівні довіри всі сфери життя суспільства – економіка, політика, право – функціонують значно краще, з більшою користю для членів суспільства.

Бібліографічний список:

1. Смит А. Теория нравственных чувств / А. Смит. – М. : Республика, 1997. – 351 с.
2. Luhmann N. Familiarity, Confidence, Trust : Problems and Alternatives / N. Luhmann // Trust-Making and Breaking Cooperative Relations. – Oxford : Basil Blackwell, 1988. – P. 94-107.
3. Патнам Р. Д. Творення демократії: Традиції громадянської активності в сучасній Італії / Р. Д. Патнам, Р. Леонарді, Р. Й. Нанетті; пер. з англ. В. Ющенко. – К. : Основи, 2001. – 302 с.
4. Панькова О. В. Доверие как основа формирования социального капитала в контексте развития человеческого потенциала Украины / О. В. Панькова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2012. – № 16. – С. 101-109.
5. Найдьонова Л. Психологічне благополуччя людини [Електронний ресурс] / Л. Найдьонова // Директор школи. Україна. – 2007. – № 2. – Режим доступу : <http://osvita.ua/publishing/director/121>. – Назва з екрана.
6. Андрущенко Г. І. Характер та особливості взаємозв'язку довіри і соціального капіталу / Г. І. Андрущенко // Український соціум. – 2010. – № 2. – С. 7-12.

7. Шуба О. Проблеми соціальної нерівності в Україні в контексті соціальної безпеки / О. Шуба // Політичний менеджмент. – 2010. – № 5. – С. 143–146.
8. Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / М. Лесечко, О. Сидорчук // Вісн. Центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 58–64.
9. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ; Хранитель, 2006. – 730 с.
10. Putnam R. The Prosperous Community, Social Capital and Public Life / R. Putnam // The American Prospect. Vol. 4. № 13. – March 21. – 1993. – P. 1-12.
11. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122-139.
12. Стеценко Т. О. Довіра як складова соціального капіталу : автореф. дис. ... к. соціол. н. / Тетяна Олександрівна Стеценко ; НАН України, Ін-т соціології. – К., 2013. – 16 с.

Анализируется понятие «социальный капитал», его формирование и накопление через наличие общих норм и ценностей, взаимного доверия и социальных сетей. Обосновывается, что социальный капитал, воплощенный в виде норм и традиций социальной солидарности и разветвленной сети гражданского участия, является важной предпосылкой успешного общественного развития. Показано, что в условиях нестабильности роль доверия как ресурса, который направлен на обеспечение порядка и стабильности общественной системы в целом и отдельных ее сфер – весомая и значимая, потому необходимо развивать культуру доверия на принципах взаимовыгодного сотрудничества, социальной ответственности.

A concept «Social capital», his forming and accumulation through the presence of general norms and values, mutual trust and social networks is analysed. Grounded, that a social capital, incarnate as norms and traditions of social solidarity and ramified network of civil participation, is important pre-condition of successful community development. It is rofined that in the conditions of instability role of trust as a resource which is directed on providing of order and stability of the public system on the whole and its separate spheres – ponderable and meaningful, that is why it is necessary to develop the culture of trust on principles of mutually beneficial collaboration, social responsibility.